

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Ботіка Т. С.

УДК 94(410):334.735:070(470+571)"1870/1917"

"ВЕСТНИК ЕВРОПЫ" ПРО КООПЕРАТИВНИЙ РУХ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Стаття присвячена проблемі кооперативного розвитку Великої Британії на основі матеріалів "Вестника Европы". На підставі публікацій визначається специфіка створення британських кооперативних товариств та їх характерні особливості. У статті аналізується місце та роль кооперативів у загальній соціально-економічній системі Великої Британії кінця XIX - початку XX ст.

Ключові слова: кооперація, споживче товариство, асоціація, "Рочдельські піонери", суспільний рух, "товсти" журнали, громадська думка.

Проблемі кооперативного виробництва належить важливе місце у розгляді питань соціально-економічного розвитку провідних європейських країн. Завдання даної статті - виявити глибину та характер висвітлення кооперативного руху у Великій Британії на сторінках "Вестника Европы", дослідити, в якій мірі російська громадськість була ознайомлена з соціально-економічними аспектами британської історії та з'ясувати ступінь репрезентативності часопису щодо історії кооперативного руху Великої Британії.

Історія громадської думки Росії кінця XIX - початку XX ст. знає багато прикладів прискіпливого ставлення до Великої Британії, країни, чиє світове торгівельно-промислове надбання не одне століття залишалося головним козирем на світовому просторі. "Після великих механічних відкриттів і винаходів другої половини XVIII ст., та у зв'язку з розвитком мануфактурного виробництва, з надра землі ніби вийшла нова країна, нова нація. За короткий час на півночі утворилися великі міста з численною буржуазією, сповненою енергії та сил, що йшла від перемоги до перемоги на економічному поприщі", - писав про Велику Британію М. Острогорський у "Вестнику Европы" за 1913 р. [7, с. 175 - 176].

Значна роль в становленні та розвитку політичних, економічних наукових, суспільних та культурних інтересів належить пресі, а особливо "товстим" журналам Росії, які впродовж XIX - початку XX ст. залишалися головним видом періодичних видань у загальній системі преси. Вони склалися в досить специфічних умовах Росії. Наявність великої території, а також відсутність книг залишали читачам, які проживали на периферії,

можливість здобувати інформацію виключно з текстів журналів. Російські журналісти називали такі видання "журналами звичайного російського типу". Вони поєднували літературний збірник, політичну газету та своєрідну енциклопедію.

Звернення російських публіцистів до історії Великої Британії представляє інтерес. Найбільш яскраво він відбився на сторінках одного з перших російських літературно-політичних журналів "Вестник Европы". Радянський дослідник Б. Єсін вважав його одним з найсолідніших російських щомісячників кінця XIX - початку XX ст. [3, с. 43].

Часопис, поряд зі статтями, присвяченими літературі та мистецтву, широко висвітлював питання внутрішньої та зовнішньої політики Росії, аналізував історію західноєвропейських країн, де важливе місце займала саме Велика Британія. Кореспонденти журналу в оглядах іноземних справ загалом приділяли увагу державному устрою, неодноразово розглядали питання соціально-економічного розвитку країни. Журналістів цікавили подібні моменти британської історії, що не могло не вплинути на уявлення російської громадської думки стосовно зовнішньополітичних орієнтирів країни.

"Вестник Европы" дослідники вважають ліберально-буржуазним виданням, ідеї якого чітко відстоювали кореспонденти. Журнал мав постійне коло читачів серед російської інтелігенції, що забезпечувало йому постійний тираж на протязі десятиліть. Часопис користувався популярністю серед різноманітних кіл громадськості [6, с. 4].

Матеріали, присвячені кооперативному розвитку Великої Британії, являли собою предмет цікавих спостережень у висвітленні російських публіцистів. Для журналістів "Вестника Европы" аналіз історії кооперативного руху набув важливого значення. Часопис містить не лише фактичну інформацію про розвиток кооперативного виробництва у Великій Британії. "Вестник Европы" аналізував причини виникнення цього явища в Європі та у всьому світі, зупинявся на проблемах його розповсюдження, а також характерних рисах. Кореспонденти журналу зазначали, що у Великій Британії кооперативний рух досягнув свого найбільшого розквіту. Саме в Англії він набув значного поширення.

Англійський дослідник, спеціаліст з вивчення робітничого руху Англії кінця XIX - початку XX ст., Уебб, під поняттям "кооперація" розумів міцну асоціацію найманих робітників, що складалася для покращення відповідних умов праці. В його роботі "Історія робітничого руху в Англії", розвиток кооперативного руху розглядається крізь призму англійських робітничих спілок (trade union). Вони були найстарішим типом робітничих

товариств. У розумінні Уебба, історія суспільного руху являла собою частину політичного розвитку Англії. Дослідник поєднував британську історію з історією урядів та народу. Вільне створення спілок, принцип невтручання, регулювання заробітної платні та робітничого часу, кооперативні виробництва, свобода торгівельної діяльності, а також ряд інших заходів, - все це, на думку автора, було принципами демократичного устрою, які простежувалися в Англії з перших років XVIII ст. [12, с. 2 - 7].

Сучасні дослідники, спеціалісти з вивчення кооперативного розвитку західноєвропейських країн, вважають, що в достатньо розвинутій формі кооперація - це сукупність організаційно оформлених добровільних об'єднань взаємодопомоги громадян. Причина, перш за все, полягає у забезпеченні єдиних завдань у різних галузях господарської, а також інших видах діяльності. Характерною ознакою кооперації будь-якого спрямування, що відрізняє її від різноманітних товариств та асоціацій, є той факт, що кооперація - перш за все об'єднання людей, а не капіталів. З цього стає зрозумілим, що її завдання та цілі мають виразну соціальну орієнтацію [4, с. 4].

Що стосується Великої Британії, то власне ідея кооперативного руху виникла тут ще в 70-ті рр. XVIII ст., коли вперше в історії було засновано споживче товариство ткачів села Февнік. Але цей приклад не знайшов послідовників.

Наступний етап розвитку цього явища припав на першу половину XIX ст., коли після промислового перевороту, в умовах розвитку капіталістичного виробництва, робітники побачили в кооперативах можливість покращення умов праці. Це були, головним чином, виробничі товариства, що займалися виготовленням технічних інструментів [11, с. 708].

"Вестник Европы" відмічав, що Англія раніше інших європейських країн відчула на собі проблеми, пов'язані з промисловим розвитком. Отже, її робітники повинні були шукати такі форми закупівлі предметів споживання, які б сприяли зниженню їх вартості. Такою формою і стали споживчі асоціації. Тому в історії кооперативного руху саме Велику Британію вважають засновницею споживчої кооперації.

Термін "споживче" товариство набув у Великій Британії доволі особливого значення. Споживче товариство тут не лише "споживало", але й "виготовляло", фабрикувало та майструвало, якщо не саме, то через те товариство, в яке воно входило. Коли кореспонденти "Вестника Европы" говорили про англійські споживчі товариства, то мали на увазі не лавку, не склад, а дещо інше. Справа тут йшла не про те, що такі товариства

конкретно робили, а ким тримались, з кого складались, тобто чиї інтереси вони відстоювали. Головна відмінність англійських споживчих кооперативів полягала, перш за все, в тому, кому вони належали: її робітникам чи споживачам та замовникам [8, с. 138 - 139].

Важлива роль у розвитку кооперативного руху належала Р. Оуену, який пропонував робітникам вступати в кооперативи. На його думку, саме останні змогли б забезпечити поступовий перехід виробництв до рук тих, хто безпосередньо створював матеріальні цінності своєю власною працею. Кооперація, інакше співпраця, в буквальному розумінні слова означала об'єднання праці. Отже, на думку Р. Оуена, вона була справою виключно трудящих. Для середніх класів та аристократів такі об'єднання означали не більше ніж примху. Для того, щоб досягнути успіхів, потрібно було заново скласти основу життєдіяльності людей, почати з нуля.

Р. Оуен малював собі прийдешній суспільний лад у вигляді окремих громад, де поєдналися б землеробська та промислова праця, де весь продукт загальної товариської праці зумовив єдину власність. Такими громадами (community), на думку Р. Оуена, повинна була вкритися вся Англія та весь цивілізаційний світ [10, с. 16].

Радянські дослідники вважали Р. Оуена спадкоємцем ідей Платона, Мора та Маблі. Отже, його вчення було для істориків не феноменом, як пишуть більшість дослідників, а перш за все продовженням єдиної своєрідної лінії, що йшла своїм корінням в глибоку давнину. Але радянські дослідники вважали Р. Оуена одним з великих реформаторів, відомих історії, а його міркування - найважливішими принципами комуністичного устрою [1, с. 121].

У 1844 р. послідовники Р. Оуена в невеличкому англійському містечку Рочдейл організували товариство споживачів, яке на момент створення налічувало лише 28 осіб. Оскільки члени товариства стали першими ініціаторами споживчої кооперації, за ними в історії збереглась назва "Рочдельських піонерів", а за їх кооперативом - "Товариство Справедливих Рочдельських піонерів" [9, с. 7 - 8].

У ті роки Велика Британія переживала важкий час. Жорстока криза, безробіття та бідність спіткали країну. Робітники масами звільнялися з фабрик у зв'язку із запровадженням машин у виробництві. Усюди проходили страйки. Населення голодувало. Робітнича криза в Англії набула принципового значення.

Пропозиція про організацію споживчого товариства виникла на зборах ткачів фланелі, що потерпіли від страйку в місті Рочдейл. Проте вони не

відразу перейшли від слів до діла. Виникло багато суперечок, поки на одному із зібрань простий ткач, відомий у свій час активний робітничий діяч Чарльз Говард не запропонував правила, якими мало б керуватися товариство, для того, щоб уникати можливих труднощів. Як зазначав "Вестник Європы", невідомим було, чи належала ця проста думка про розподіл прибутків між пайщиками та споживачами саме цій людині. Отже, був Ч. Говард автором своєї ідеї, чи запозичив її у своїх попередників, - невідомо. В будь-якому разі, саме цю людину "Вестник Європы" вважає засновником початкового уставу рочдельського товариства. Його сутність полягала в тому, що члени товариства розподіляли прибутки не пропорційно прямо, а пропорційно їхнім закупівлям. Це нововведення В. Тотаманц у своїй статті "Вестнику Європы", надрукованій у 1904 р., вважав "яйцем Колумба" у проблемі кооперативної організації. На думку автора, такий спосіб розподілу прибутків надав споживчим товариствам неабияку привабливість та забезпечив їхню ефективність та надійність в подальші роки [11, с. 712].

План був визнаний практичним, його ухвалили, поклали в основу майбутньої організації. Однак минуло ще багато часу, перш ніж робітники змогли зібрати необхідні кошти для відкриття своєї справи. Три вибрані для цього людини ходили по домівках майбутніх членів і збирали щотижня спершу по два, а згодом по три пенси з людини, поки не набралось 28 фунтів стерлінгів. З них половина пішла на купівлю товару та за оренду приміщення для крамниці, а також її обладнання.

У 1844 р. в одному з глухих провулків міста у більш ніж скромному приміщенні була відкрита крамниця. "Вестник Європы" зазначав, що незважаючи на всі труднощі, самопожертва та відданість справі членів товариства зробили те, що їхній крамниці судилося стати засновницею споживчої кооперації у всьому світі.

Через декілька місяців після відкриття маленька крамничка в м. Рочдейл отримала патент на продаж чаю та тютюну, згодом в ній почали продавати й м'ясо. Спостерігачі журналу писали, що кількість членів зростала повільно, та невдовзі збільшився і капітал. Закупки почали робити оптом, за більш дешевими цінами. Через чотири роки було знято вже більше приміщення. Товариство стало популярним, в нього почали вступати й багаті люди. Слух про успіхи товариства дійшов до робітників сусідніх містечок. Незабаром підприємство продемонструвало позитивні результати, спочатку в Англії, а згодом його досягнення побачила й Європа. Цій організації приписують створення основних принципів розвитку кооперативного руху.

"Вестник Европы" виділив дві характерні риси, притаманних кооперативному руху Англії. Ідея створення кооперативів, перш за все, носила демократичний характер. Вона базувалася на міцному ґрунті загального голосування. Схема виглядала доволі просто: один член - один голос. Всі члени кооперативів отримували однакові права. На думку журналу, саме демократизм став головною рисою англійського кооперативного руху, а також причиною його успіху в подальші десятиліття [8, с. 135].

Наступну рису англійських кооперативних товариств "Вестник Европы" пов'язував з тим, що вони займалися виключно економічними справами, залишаючи поза увагою політичні, соціальні та релігійні інтереси держави. У Великій Британії кооперація носила нейтральний характер, де об'єднувалися люди для вирішення загальних економічних інтересів.

"Ми говоримо кожному - вступайте до нас. Ми знайдемо для вас загальний ґрунт, на якому ви зможете об'єднатися... Тут не зачеплять ваші релігійні почуття, політичні переконання та національні особливості партійних інтересів...", - слова Гринінгера, голови кооперативного конгресу, проведеного у 1904 р., який описує Гейкінг в своїй статті "Вестнику Европы", що побачила світ у 1906 р. [2, с. 287].

"Вестник Европы" намагався простежити чисельність кооперативних організацій в Англії. Виявилось, що на початок ХХ ст. членами кооперативів були приблизно 8 мільйонів людей. Середній рівень прибутків, отриманих товариствами склав на 1906 р. майже 31%, беручи до уваги той факт, що у торгівлі та промисловості цей показник досягав лише 10%. Отже, кореспонденти неодноразово замислювалися над ефективністю кооперативних товариств та їх майбутнім.

Поза увагою журналістів не залишилося питання про вплив кооперативів на організацію інших видів товариств, а також на розвиток фабричного законодавства Англії. Останнє стало взірцем для законодавств, що регулюють фабричний режим у країнах континентальної Європи [5, с. 302].

Таким чином, кооперативному руху належить окрема сторінка в історії Великої Британії. Спостерігачі "Вестника Европы" не дарма назвали країну батьківщиною кооперативного виробництва. В ідею кооперації були закладені основні принципи соціальної справедливості: рівність можливостей, взаємодопомога, солідарність, чесність, відкритість.

Але не всі моменти кооперативного руху висвітленні російськими журналістами детально. Наприклад, поза їхньою увагою залишилися питання про кошти, що направлялися кооперативними організаціями для підвищення культурного рівня своїх членів, будівництво шкіл, читалень, бібліотек. Недостатньо висвітлені питання про розподілення прибутків між

членами товариств тощо. Не визначеними залишилися моменти про вирішення кооперацією усього соціального питання Великої Британії, яке найбільш гостро проявило себе в кінці XIX - на початку XX ст. Але наявність фактів, присутніх на сторінках журналу, дозволяє вважати "Вестник Европы" цікавим і перспективним джерелом.

Botica T. S.

"VESTNIK EUROPA" ABOUT THE COOPERATIVE MOVEMENT IN GREAT BRITAIN.

The article is devoted to the problem of the cooperative development of Great Britain on the base of "Vestnik Europa's" materials. The peculiarity of forming of British cooperative societies and their characteristic features are found on the source of the publications. The article analyzes the place and the role of the cooperatives in general social and economic system of Great Britain at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century.

Key words: cooperative, consumer society, association, "the pioneers of Roch-deil", public movement, "thick" magazines, public opinion.

Ботика Т.С.

"ВЕСТНИК ЕВРОПЫ" ПРО КООПЕРАТИВНОЕ ДВИЖЕНИЕ В ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Статья посвящена проблеме кооперативного развития Великобритании на основе материалов "Вестника Европы". На основании публикаций определяется специфика созданий британских кооперативных обществ и их характерные особенности. В статье анализируется место и роль кооперативов в общей социально-экономической системе Великобритании, конца XIX - начала XX ст.

Ключевые слова: кооперация, потребительское общество, ассоциация, общественное движение, "толстые" журналы, общественное мнение.

Джерела та література:

1. Андерсон К. М. Оуэнисты в Британии. - М., 1989. - 256 с.
2. Гейкинг. Виды кооперации и ее пределы. Очерк кооперативного движения в Великобритании // Вестник Европы. - № 1. - 1906. - С. 279 - 301.
3. Из истории русской журналистики конца XIX - начала XX в. (Статьи, материалы, библиография) / Под ред. Б. Есина. - М., 1973. - 267 с.
4. Лаппо Л. Л., Савинский А. И. Основы кооперативного движения. - Минск, 2004. - 96 с.
5. Мижув П. Практика и теория одной образцовой английской фабрики // Вестник Европы. - № 5. - 1914. - С. 302 - 317.
6. Никитина М. А. "Вестник Европы" // Литературный процесс и русская журналистика конца XIX - начала XX в. (1890-1904): Буржуазно-либеральные

издания. - М., 1982. - 373 с.

7. Острогорский М. Конституционная эволюция Англии. Борьба за избирательное право // Вестник Европы. - № 9. - 1913. - С. 174 - 205.

8. Промышленные "республики". Экономическая кооперация в Англии // Вестник Европы. - № 3. - 1899. - С. 131 - 167.

9. Терещенко В. I. Все про кооперацию. - К., 1991. - 48 с.

10. Творцы кооперации / Сост. Л. А. Самсонов. - М., 1991. - 300 с.

11. Тотаманц В. Кооперативное производство и его будущее // Вестник Европы. - № 10. - 1904. - С. 706 - 723.

12. Уэбб С. и Б. История рабочего движения в Англии. - СПб, 1899. - 363 с.

Поспелов А.С.

УДК 323.28 "1991/2001"

ТЕРОРИЗМ В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОГО СВІТУ (1991-2001 рр.)

В статті показана еволюція тероризму як міжнародного політичного і правового явища у 1991-2001 рр. Розкриті причини активізації діяльності терористичних організацій й переходу повстансько-партизанських організацій до терористичних методів боротьби. Аналізуються нові форми терористичної активності.

Ключові слова: тероризм, терористична боротьба, багатополлярний світ, військово-політичні організації, партизанство.

21 травня 1991 р. прем'єр-міністр Індії та лідер найбільшої в країні партії Індійський національний конгрес Раджив Ганді прибув на передвиборчий мітинг в містечко Шриперенбудур, що в 45 км від Мадрасу. Поклавши о 22.15 квіти до пам'ятника своєї матері Індіри Ганді, Раджив сів у авто та поїхав до місця мітингу. Через 5 хвилин машина зупинилася і Раджив Ганді, в оточенні охоронців та журналістів направився до трибуни. Однак, через хвилину до нього підійшли дві молоді жінки, одна з яких дала лідеру ІНК букет квітів. І тут пролунав вибух. Виникла паніка і всі, хто зібрався на мітинг, опинилися в шоковому становищі. Саме тому, охоронці зі значним запізненням кинулися на пошук авторів цього теракту [12, с. 14-16].

Наступного дня вся Індія та майже весь світ були шоковані. Жодна з організацій не взяла на себе відповідальність за цю акцію. Набагато пізніше керівництво повстанської на Шрі-Ланці організації Тигри визволення Таміл-Іламу (ТВТІ) заявили про те, що вбивство Раджива Ганді справа їх прихильників [1, с. 320].

Таким чином, терористична чи повстанська організація, ніяким чином не пов'язана зі спецслужбами жодної країни світу, здійснила акт політичного